

HET PLAN VAN GENT GEKARTEERD DOOR VANDERMAELEN (1846-1854) EN DE WERKWERELD OMSTREEKS 1850

De heer André Coene bezorgde ons een artikel, getiteld "De topografische kaarten van Vandermaelen".

Het eerste gedeelte geeft uitgebreide achtergrondinformatie over Philippe-Marie-Guillaume Vandermaelen, geboren te Brussel in 1795 en gestorven te Sint-Jans-Molenbeek in 1869. Over zijn werkwijze en de diverse kaarten die hij maakte.

Dit gedeelte zou bijna 6 bladzijden in beslag genomen hebben en slaat niet direct op Gent. Wij beperken ons bijgevolg tot de publicatie van het tweede gedeelte en deponeren het volledig artikel in het Documentatiecentrum waar geïnteresseerden het kunnen raadplegen.

In het centrum van de stad wordt de bebouwing in huizenblokken voorgesteld, die gegeneraliseerd zijn.

De belangrijkste en grote gebouwen worden wel afzonderlijk getekend en meestal benoemd. De meersen rond de stad zijn aangeduid met een lichtgrijze arcering van deze gebieden.

De wegen zijn heel eenvoudig voorgesteld en er wordt onderscheid gemaakt tussen hoofd- en secundaire wegen.

Het is opvallend dat alle kastelen en landhuizen worden benoemd en tevens worden de sloten en vijvers van de kastelen weergegeven (bij het Dépôt worden zelfs de tuinen en parken nauwkeurig getekend).

Sommige zaken worden bij Vandermaelen nog benoemd terwijl zij door het Dépôt reeds met symbolen werden voorgesteld (bijvoorbeeld kerkhoven).

Van percelersaanduiding is geen sprake, wat bij het Dépôt wel heel nauwkeurig wordt weergegeven (onderscheid tussen afsluiting door grachten, hagen en struiken, muren, ijzeren afspanning, bomenrijen).

Het militair belang, dat bij het Dépôt niet kon worden genegeerd, was voor de cartografie van de wetenschapper Vandermaelen niet aan de orde.

Deze momentopname (1846-1854) is gesitueerd kort voor het afschaffen van de octrooirechten. Dat gebeurde in 1860. "Door de wet van oktober 1816 verkregen een aantal steden, waaronder Gent, het recht om aan hun poorten octrooirechten te eisen..." (Joos L., 1988, p.15) Thierry Demey haalt in zijn standaardwerk *Bruxelles. Chronique d'une capitale en chantier*. aan: "Règlement impérial du 17.5.1809: 5 catégories de biens sont susceptibles d'octrois: les boissons et liquides, comestibles, combustibles, fourrages et matériaux." Bier,

wijn, vlees, alcohol, azijn, kalk, bouwmaterialen, kolen, houtskool en hout voor verwarming, vis, olie, hooi, stro, granen en brood werden het meest vermeld als getaxeerde goederen, maar ook suiker en suikerriet evenals postdiensten ontsnapten niet aan de tol.

De octrooirechten zorgden voor een compacte stad. Infrastructurele en daaruit voortvloeiende functionele veranderingen zorgden voor ingrijpende wijzigingen in de stadsstructuur. Het Station du Chemin de Fer de l'Etat aan het Zuid maar vooral de Voie de Raccordement (1857) entre la Station du Chemin de Fer de l'Etat et l'Entrepôt de libre réexportation, gelegen naast het Achterdok - het toenmalig Grand Bassin (1828) - zullen terzelfdertijd bindteken en barrière vormen in het stadsweefsel. De afgesloten spoorwegterreinen - octrooirechten... maar de stations ressorteren niet onder de bepalingen van het octrooistelsel - maken een snijwonde in het stadsweefsel.

De Oostakker Meersen en het Spanjaardkasteel vormen sinds eeuwen een aanleiding voor de ontwikkeling van de typische ganzepootstructuur die de stadsuitleg richting Sint-Amandsberg kenmerkt.

Het Grand Bassin zal de uitbreiding richting Sint-Amandsberg afremmen. Het Projet de continuation du Redressement du Rietgracht zal niet doorgaan. Men zal de voorkeur geven aan een nieuwe spoorlijn, die de expansie richting Gentbrugge in mindere mate hypothekeert.

Pas later zullen de grote waterbouwkundige werken ter hoogte van de Muide worden uitgevoerd. Zij staan in het teken van het Kanaal Gent-Terneuzen.

In vergelijking met de periode 1771-1778 (Kabinetskaart door de Ferraris) is de bebouwing volgens het plan van Vandermaelen toegenomen aan de westzijde van de stad, tot tegen de Coupure. Richting Antwerpse Poort, waar het Station du Chemin de Fer du Pays de Waes een attractiepool vormt voor reizigers en arbeiders, is de dichtheid vergroot. Richting Brusselse Poort wordt ook een toename genoteerd van de bebouwing. Het verdichtingsproces vindt zijn dynamiek in de invalswegen.

Merk op dat de verdichting belangrijker is dan de kaart van Vandermaelen laat vermoeden. Fabrieken hebben zich o.a. in de voormalige kloosterpanden gevestigd.

Te Gent hebben de plattelandsspinsters vooral werk gevonden in de gemechaniseerde vlasspinnerijen die er sinds 1838 waren opgericht, met als grootste de N.V. "La Lys" en de "Société Linière Gantoise". In 1846 stelden de Gentse gemechaniseerde vlasspinnerijen 3.421 arbeidskrachten te werk. Zij vertegenwoordigden hiermee 95% van het arbeidspotentieel van de sector binnen de provincie Oost-Vlaanderen en 52% van het land... Het aantal fabrieksarbeiders was toch nog gering in vergelijking met de huishouding op het platteland. (COPPEJANS-DESMEDT HILDA, 1994/4, P. 27)

De functie van garnizoenstad, manifest uitgedrukt door de aanwezigheid van

de Hollandse Citadel, speelt ook een rol. Die strategische functie brengt consequenties mee, met een dwingend karakter, die het bebouwde Gent binnen strikte grenzen knellen! In de Atlas Goetghebuer (S.A.G.) zit o.a. een militair document, gedateerd 15 januari 1826: "*Schetstekening van den Verboden Kring van Bouwingen aan de Vesting en Citadel van Gend, met aanduiding der buitenste eigendommen welke tegen die Kring aansluiten.*" Door erfdiensbaarden op te leggen op een gebied, met een variabele breedte van ongeveer 585 meter, rondom militaire vestingwerken en stadsommuringen werd de facto aan stedenbouwkundige zonering gedaan. Deze zones "non-aedificandi" en hun beperkte afwijkingsmogelijkheden hadden reeds sinds de 16de eeuw een belangrijke invloed op de stadsontwikkeling. (Lombaerde Piet, 1983, P. 1-2)

De Faubourg de Bruges, du Sas, d'Anvers en de Bruxelles groeien in een tijdspanne van driekwart eeuw wel, maar hun omvang blijft beperkt.

Karen Vander Plaetse en Greta Verbeurgt verklaren het groeiproces vanuit de demografische en industriële ontwikkeling: "Op het demografische vlak kende de stad Gent gedurende de periode 1700-1850 een enorme bevolkingsaan-groei: het totaal aantal inwoners steeg immers van 54.000 tot 130.000.

Deze toename verliep niet gelijkmatig. (Vander Plaetse Karen & Verbeurgt Greta, 1990/2, P. 111-112) "De bevolkingsgroei op het Vlaamse platteland zette door tot en met het eerste kwart van de 19de eeuw. Hij verminderde in het tweede kwart van de 19de eeuw... De vertraagde aan-groei en een afwijkend demografisch gedrag stonden in directe relatie met de spanning tussen de bevolking en de tewerkstelling. ... Op het hoogtepunt van de crisis tijdens de jaren veertig van de 19de eeuw sloeg de stijgende bevol-kingscurve om in een daling. De bevolkingsdaling was te wijten aan over-sterfte onder de fel verarmde bevolking en/of aan een negatief migratiesaldo. Het sterftecijfer in Oost- en West-Vlaanderen was in 1847 50% hoger dan in 1841.

BRONNEN

ANSELIN M., BRASSEUR R.E., BUYSTA., DE WAELE A., DE WINNE L., DHOOGHE J., MATON J., VAN MERHAEGHE W. EN VAN NAELTEN M.

Studiecentrum voor regionale ontwikkeling.

Groep Prof. dr. A.J. Vlerick-Rijksuniversiteit-Gent.

Richtplan voor ruimtelijke ordening en ontwikkeling van de gewesten. Het Gentse - Meetjes-land, Vlaamse Ardennen, Land van Waas. 1964.

ART JAN (ed), Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? deel I - 19de en 20ste eeuw, Centrum voor Geschiedenis Universiteit Gent & Stichting Mens en Cultuur, Gent, 1993.

COPPEJANS-DESMEDT HILDA, Bevolking en tewerkstelling in transformatie op het Vlaamse

platteland (einde 18de - midden 19de eeuw). In Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet, nummer 190, 1994/4, p.15-34.

DE CAUWER E., Ph. Vandermaelen 1795-1869, géographe. In Bulletin van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap te Antwerpen, 76, 1965, p. 96-132.

DE SMET A. EN WELLENS-DEDONDER L., Philippe Vandermaelen 1795-1869. Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel, 1969.

DEWINTER, Julien en SIOT Maurice, De kaart door de eeuwen heen. In Mercator, van zeevaarders tot astronauten. D.W.T.C./Koninklijke Bibliotheek Albert I/N.G.I., 1994.

ELKHADEM Hossam, Overzicht van de geschiedenis van de cartografie in België. In Mercator, van zeevaarders tot astronauten. Brussel, D.W.T.C./Koninklijke Bibliotheek Albert I/N.G.I., 1994.

GERLAGH A.W., Technieken en materialen. In Handleiding voor het beheer van een topografisch-historisch atlas. Onder redactie van P. Ratsma en C.C.S. Wilmer. Hilversum, Uitgeverij Verloren, 1988.

JOOS LUC e.a., Omkijken om beter te begrijpen. Twee eeuwen Gentse stadsontwikkeling. In: De Gentse gordel. Stadsvernieuwing in de 19de eeuwse volksbuurten. Stad Gent, 1988.

LEMOINE-ISABEAU Cl., La carte de Belgique et l'Institut Cartographique Militaire (Dépôt de la Guerre) 1830-1914. s.e., Brussel, 1988.

LOMBAERDE PIET, De zonering in de ruimtelijke planning. In: Handboek Ruimtelijke Planning, Afl. 8, 1983, ll.A.2.h.

STROOBANTS N., Cours de topographie, 3e éd., 1e et 2e parties, Namur, 1895; 3e, 4e et 5e parties, Bruxelles, 1895.

SILVESTRE MARGUERITE en FINCOEUR MICHEL-BENOIT i.s.m. CHANTRENNE CLAIRE en OP DE BEECK BART o.l.v. ELKHADEM HOSSAM, Inventaire raisonné des collections cartographiques Vandermaelen conservées à la Bibliothèque Royale de Belgique, 2dln., Brussel, 1994.

THOEN ERIK, Cartografie en historisch onderzoek. In Art J., Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? (deel 3b) Centrum voor Geschiedenis, Universiteit Gent, 1996.

VANDER PLAETSE KAREN & VERBEURGT GRETA, Voorhuwelijks seksueel gedrag te Gent, 1700-1850. In het Tijdschrift van het Gemeentekrediet, nummer 172 1990/2, p.111-118.

YANTE JEAN-MARIE, De atlassen van de buurtwegen (ca 1841-1845). Een miskend cartografisch patrimonium. In Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet, nr. 193-1995/3, p. 43-73. Het artikel bevat verscheidene bibliografische vermeldingen van oudere artikels (1873/1891/1894-95/1952/1967) die het werk van Philippe Vandermaelen behandelen.

André COENE
januari 2000